

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

- ادبیات امنیت انرژی روسیه و راهبردهای آینده
شهاب‌الدین شکری/ مهدی سنایی ۳
- همگرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیا: روندها و پویایی‌ها (۲۰۲۲-۲۰۱۵)
سمیه مختاری/ سید محمدکاظم سجادیپور ۳۵
- دیرینه‌شناسی رویکرد چین به خلیج فارس: از سفرهای چنگ‌ها تا شی جین‌پینگ
ابراهیم آقامحمدی/ مرضیه فتاحی ۶۷
- ایران و بریکس: مهاریک‌جانبه‌گرایی در عصر‌گذار
کامران لطفی ۹۵
- جنگ دوم قره‌باغ و ساختار قدرت در قفقاز جنوبی
احمد رسولی/ دکتر علیرضا سلطانی ۱۲۵
- دیپلماسی انرژی ترکیه: راهبرد توسعه حزب عدالت و توسعه
صیاد صدری علی‌بابالو ۱۵۳
- ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا: فرصت‌های مقابله با تحریم‌ها
محمدصادق غلامی/ بهاره سازمند ۱۷۷
- قدرت هوشمند روسیه و مناقشه رژیم صهیونیستی و فلسطین (۲۰۲۴-۲۰۱۲)
علی اکبرپور آلمه جوقی ۲۰۱
- نظم امنیتی اوراسیا: از ایده تا عمل
عسگر صفری/ سعیده مرادی‌فر ۲۲۹
- موازنه‌سازی چین در آسیای مرکزی: پیش‌ران‌ها و پس‌ران‌ها
محسن جمشیدی/ احمد شوهانی ۲۵۹

ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا: فرصت‌های مقابله با تحریم‌ها

محمدصادق غلامی^۱

بهاره سازمند^۲

چکیده

تحریم‌های آمریکا علیه ایران، با تأثیرگذاری منفی بر تولید، اشتغال، کسب‌وکار، طرح‌های عمرانی و توسعه‌ای باعث کاهش بازدهی اقتصادی و کاهش درآمد ملی شده است. بعد از توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و شکل‌گیری نهادهای اقتصادی منطقه‌ای، امیدهای فرارو برای افزایش همکاری‌های اقتصادی با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا روزافزون شده است. هدف اصلی در این پژوهش شناسایی فرصت‌های عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا در مقابله با تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا است. سؤال اصلی این است که عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا دارای چه فرصت‌هایی برای مقابله با تحریم‌ها و کاهش اثر آن‌هاست؟ امکان افزایش همکاری کشورهای تحت تحریم، استفاده از تعرفه‌های ترجیحی، توسعه نگاه منطقه‌ای و آسیایی، ظرفیت تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو اتحادیه و... برخی از فرصت‌های مطلوب شناسایی شده است. پژوهش از نوع کاربردی بوده و از نظر روش تحقیق تلفیقی از روش کمی و کیفی است که با استفاده از چارچوب نظری منطقه‌گرایی نوین و با رویکردی توصیفی-استنباطی و تحلیل محتوا به بررسی فرضیه می‌پردازد.

واژگان کلیدی:

تحریم‌های اقتصادی، اتحادیه اقتصادی اوراسیا، اوراسیا، تجارت، فرصت.

درجه مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۰۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۰

^۱ محمدصادق غلامی، دکتری مطالعات امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

msgholami@ut.ac.ir

^۲ بهاره سازمند، نویسنده مسئول و دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، جمهوری اسلامی ایران

bsazmand@ut.ac.ir

مقدمه

تحریم اقتصادی به‌عنوان یکی از مکانیسم‌های تنبیهی بازدارنده و از اهرم‌های فشار غیردوستانه یا با عنوان استراتژی جنگ کم‌شدت در سه قالب تحریم‌های جمعی سازمان ملل متحد، تحریم چندجانبه و تحریم‌های یک‌جانبه شناخته می‌شوند (متقی، ۱۳۸۹: ۴۴). این تحریم‌ها در طول سالیان در خصوص عراق، یوگسلاوی، یونان، لیبی، لیبیا، هائیتی، سومالی، رواندا، سیرالئون، افغانستان، کنگو، سودان، کره شمالی، روسیه^۱، ایران و... اعمال شده و از این رهگذر از حیث خسارات و تلفات بخش مهمی از جمعیت جهان را تحت تأثیر قرار داده است. علت وضع این تحریم‌های اقتصادی در مورد ایران در دوره‌های زمانی مختلف، از واقعیات یا احتمالات مختلفی منبعت بوده است (اسلامی گیلانی، ۱۳۹۲: ۱۱) این تحریم‌ها باعث شده بسیاری از ایرانیان از حق استفاده از تجهیزات و ابزارهای پزشکی محروم شده و جان خود را از دست بدهند. تأثیرات اقتصادی منفی تحریم‌ها باعث افزایش قیمت کالا و مایحتاج غذایی و بالارفتن نرخ تورم شده و این موضوع حق دسترسی به غذا که یکی از اصول اساسی حقوق بشری است را به خطر انداخته است.

تحریم‌های آمریکا علیه ایران، با تأثیرگذاری منفی بر تولید، اشتغال، کسب‌وکار و درآمد ملی، باعث کاهش بازدهی اقتصادی، کاهش درآمد و ایجاد شکاف اجتماعی شده و در مجموع سطح زندگی و معیشت شهروندان ایرانی را تنزل داده است (کوزه‌گران، ۱۳۹۵: ۵۶). این تحریم‌ها به استناد آمار و ارقام رسمی ارائه شده توسط مسئولان و نهادهای تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز، بر منفی‌سازی شاخص‌های اقتصادی و در برآیند کلان تأثیر مؤثری بر ناکارآمدی اقتصادی ایران داشته، به نحوی که اقتصاد ایران در سنوات اخیر رشدهای اقتصادی منفی را تجربه کرده است.

سؤالی که مطرح می‌شود این است با توجه به آینده پیش رو درباره تحریم‌ها، چه اقدام یا اقداماتی برای کاهش و به حداقل رساندن اثر آن‌ها می‌توان داشت؟ طبیعتاً توسعه تجارت خارجی یکی از اولویت‌دارترین اقدامات است و در این راستا توسعه همکاری‌ها با همسایگان ارجحیت دارد. کشورهای همسایه شمالی ایران یکی از این ظرفیت‌ها هستند. کشور روسیه و جمهوری‌های استقلال‌یافته از اتحاد جماهیر شوروی زیرساخت‌ها و پتانسیل‌های بالفعل و

^۱ سابقه تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه روسیه تا قبل از تاریخ ۱۶ جولای ۲۰۱۴ تنها از نوع تحریم اشخاص حقیقی و حقوقی بود. بعدازاین تاریخ تحریم‌ها علیه بخش‌های مهمی از اقتصاد روسیه توسط وزارت خزانه‌داری ایالات متحده آمریکا، به شکل فراگیر درآمد. جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ این تحریم‌ها را تشدید کرد.

بالقوه زیادی برای توسعه تجارت خارجی دارند؛ به‌ویژه بعد از توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و شکل‌گیری نهادهای اقتصادی منطقه‌ای، امیدهای فرارو برای افزایش همکاری‌های اقتصادی ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۱ روزافزون شده است؛ لذا در این پژوهش به دنبال آن خواهیم بود که بررسی کنیم عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا دارای چه فرصت‌هایی برای مقابله با تحریم‌ها و کاهش اثر آن‌هاست. با استفاده از چارچوب نظری منطقه‌گرایی نوین، فرضیه این خواهد بود که با توجه به ظرفیت‌های کشورهای عضو اتحادیه و ایران و همپوشانی این ظرفیت‌ها با هم در سایه فرصت‌های موجود، امکان کاهش تأثیر تحریم‌های اقتصادی وجود دارد. در این پژوهش تلاش می‌شود ضمن مبنا قرار دادن نظریه‌های هم‌خوان با موضوع و شرایط بومی کشور همه عوامل فوق‌الاشاره را تحلیل و بررسی نموده و بر اساس یک مدل مفهومی مشخص، موضوع تبیین و بررسی شود.

پیشینه پژوهش. غلام مصطفی و منور محمود (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «اتحادیه اقتصادی اوراسیا: تکامل، چالش‌ها و مسیرهای احتمالی آینده» هدف تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا را همکاری اقتصادی نزدیک تر فی‌مابین کشورهای عضو برای رفاه حال مردم منطقه می‌داند و بیان می‌کنند که علی‌رغم تلاش‌ها و ابتکارات زیاد، اتحادیه اقتصادی اوراسیا به موفقیت چشمگیری نرسیده است، چراکه اهداف آن از نظر ماهیت اعلامی به نظر دارای انگیزه سیاسی بوده و کشوری آن را جدی نگرفته است. البته تسلط، نفوذ، کنترل و فشار روسیه نیز می‌تواند از دلایل عدم پیشرفت و موفقیت در اتحادیه باشد.

بولات محمدوف و ریچارد پمفرت^۲ (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «اتحادیه اقتصادی اوراسیا: چشم اندازهای حال و آینده» به تحلیل وضعیت اقتصادی و سیاسی اتحادیه اقتصادی

^۱. با توجه به سوابق متعدد در ایجاد فضای یکپارچه‌گرایی تا تلاش‌های فراوان باهدف تشکیل اتحادها در منطقه اوراسیا، باید به پیشنهادی که رئیس‌جمهور قزاقستان، نور سلطان نظربایف در سال ۱۹۹۴ در مورد تشکیل یک بلوک تجاری منطقه‌ای ارائه کرد به‌عنوان رخدادی ریشه‌ای در تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا بنگریم (Courtney, 2015: 1). پیشنهاد نظربایف که اساس تشکیل اتحاد اقتصادی در منطقه اتحاد جماهیر شوروی سابق محسوب می‌شود، توسط ولادیمیر پوتین هم به شکل پیوسته دنبال شد و با اقبال و پیگیری دو عضو دیگر نیز همراه شد (Jones, 2014). هرچند بلاروس، قزاقستان و روسیه در دهه ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ نیز گاهی همراه با سایر دولت‌های پس از فروپاشی اتحاد شوروی تعدادی معاهده برای ارتقای یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای امضا کردند؛ اما تنها نهاد مؤثر در این زمینه اتحادیه گمرکی بین همان سه کشور اصلی هست که در سال ۲۰۱۰ شروع به کار کرد. معاهده تشکیل این اتحادیه در ۲۹ می ۲۰۱۴ توسط بلاروس، قزاقستان و روسیه امضا شد و از یکم ژانویه ۲۰۱۵ عملاً اجرا شد. ارمنستان در ۲ ژانویه ۲۰۱۵ و قرقیزستان در ۶ اوت ۲۰۱۵ نیز به این اتحادیه پیوستند.

^۲. Bulat Muhammedov and Richard Pemfret

اوراسیا می‌پردازند. در این مقاله اثرات و فرصت‌های تحریم‌های اقتصادی اعمال شده علیه روسیه و تحریم‌های متقابل روسیه برای اقتصاد منطقه بررسی می‌شود. همچنین روابط بین اتحادیه اقتصادی اوراسیا و اتحادیه اروپا را تحلیل می‌کند و چشم‌اندازها و پیامدهای سیاست را برای روابط آینده آن‌ها ترسیم می‌کند.

براری ریکنده و جرست شمس‌آبادی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «اتحادیه اقتصادی اوراسیا و چشم‌انداز آینده آن در پرتو همکاری با ایران» با بررسی روند شکل‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیا، چشم‌انداز این اتحادیه در پرتو همکاری با قدرت‌های بزرگ همچون ایران را تبیین می‌کنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که وضعیت نامناسب شاخص‌های اقتصادی، باعث شده توسعه اقتصادی و جذب سرمایه در کشورهای عضو اتحادیه ضعیف باشد. از سوی دیگر، اختلاف شدید در اندازه اقتصاد این کشورها مانع افزایش سطح تجارت و متنوع شدن کالاهای تجاری در بین آن‌ها شده است؛ اما پیوستن قدرت‌های اقتصادی همچون چین، هند و ایران به این اتحادیه می‌تواند به افزایش سطح تجارت این اتحادیه کمک شایانی کند.

کاترینا بروکوف و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «تحریم‌های اقتصادی علیه ایران و اثربخشی آن‌ها» به بررسی علل تحریم‌های بین‌المللی علیه جمهوری اسلامی ایران و سازوکار عملکرد آن‌ها پرداخته است. مقاله سازوکار قانونی بین‌المللی، تحریم‌های جمعی (اتحادیه اروپا و شورای امنیت سازمان ملل) تحریم‌های فردی (ایالات متحده و سایر کشورها) علیه ایران را در نظر گرفته و انواع مشخصی از تحریم‌ها و تأثیر آن‌ها بر اقتصاد ایران را تحلیل می‌کنند. نویسندگان اثربخشی تحریم‌ها را در تحقق موفقیت‌آمیز هدف خود، یعنی تغییر موضع ایران در مورد برنامه هسته‌ای و حذف بعدی آن‌ها توسط جامعه بین‌المللی را بررسی و تبیین می‌کنند.

روش پژوهش. پژوهش از نوع کاربردی بوده و از نظر روش تحقیق تلفیقی از روش کمی و کیفی است که با رویکردی توصیفی - استنباطی و تحلیل محتوا به بررسی فرضیه می‌پردازد. با استناد به بررسی‌های میدانی، نشست با متخصصان و مطالعات اسنادی صورت گرفته عوامل محیطی شناسایی که از طریق پرسشنامه‌ای محقق ساخته، در بین جامعه آماری توزیع می‌شود. سپس از داده‌های حاصله، با رویکرد تحقق منطقه‌گرایی نوین در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا بین ایران و کشورهای عضو این اتحادیه، فرصت‌ها شناسایی و نتیجتاً مطلوب‌ترین فرصت‌های مؤثر بر این رویکرد برای کاهش تأثیرگذاری تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده آمریکا بر اقتصاد جمهوری اسلامی ایران بیان می‌شود.

چارچوب نظری. منطقه‌گرایی نوین تعامل بین روند جهانی‌شدن و تلاش برای یکپارچه کردن نظام‌های اقتصادی منطقه‌ای را مورد کنکاش و بررسی قرار می‌دهد. منطقه‌گرایی نوین در چهار بعد کارگزاری، انگیزه، جهت و گستره از منطقه‌گرایی قدیم متفاوت و متمایز است؛ به طوری که از منظر کارگزاری و نقش کارگزاران، برخلاف منطقه‌گرایی به شکل قدیم که بر نقش دولت‌ها در ساختارها و سازهای منطقه‌ای تمرکز داشت، منطقه‌گرایی نوین ناشی از نقش‌آفرینی طیف وسیعی از بازیگران دولتی، فردی و اجتماعی در درون و برون منطقه است. از نظر انگیزه و هدف نیز منطقه‌گرایی نوین تک‌بعدی و دارای یک متغیر نیست. منطقه‌گرایی نوین یک نوع همگرایی چندوجهی است که همه ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را در بر گرفته و هدفی فراتر از ایجاد رژیم‌های تجارت آزاد و ائتلاف‌های نظامی - امنیتی دارد. (سرخیل، ۱۳۹۷: ۱۳) در حقیقت منطقه‌گرایی نوین در یک فضای چندقطبی شکل گرفته که در آن ابرقدرت‌ها برخلاف مناطق قدیم (همچون سیتو^۱ و سنتو^۲) این جریان را از بالا و بیرون هدایت نمی‌کنند؛ بلکه تا حدودی خودجوش، از درون و پایین هدایت می‌شوند. در منطقه‌گرایی جدید نقش دولت - ملت‌ها در ایجاد فرایند منطقه‌گرایی تا حدودی به چالش کشیده می‌شود و بر اهمیت نقش کنشگران غیردولتی افزوده می‌شود. این منطقه‌گرایی نه تنها از دیدگاه امنیتی و اقتصادی، بلکه از جهات دیگر مانند سیاسی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و هویتی بررسی می‌شود و لذا یک فرایند اجتماعی چندوجهی برآورد می‌شود که بخشی از تحول ساختاری جهانی را تشکیل می‌دهد (کولایی و سازمند، ۱۳۹۰: ۳).

با بررسی نظریات منطقه‌گرایی می‌توان دریافت که اتحادیه اقتصادی اوراسیا نوعی از منطقه‌گرایی نوین بوده که باهدف تأمین نیاز و اهداف جمهوری‌های استقلال‌یافته درزمینه‌^۳ گردش آزاد کالا، سرمایه، خدمات و نیروی کار شکل گرفته است. علاوه بر همگرایی دولت‌های عضو اتحادیه در حوزه‌های سیاسی، ملت‌های کشورهای عضو اتحادیه نیز اشتراکات فرهنگی - اجتماعی بسیار فراوانی در درون خود و با ایران دارند (رویبن‌تن، ۱۳۹۸: ۱).

براین اساس اتحادیه اقتصادی اوراسیا می‌تواند به‌عنوان پروژه‌ای منتج از منطقه‌گرایی اوراسیا نگرسته شود و در راستای تمایل جهانی ایجاد گروه‌بندی‌های منطقه‌ای و شبکه قدرتمند اقتصادی به‌منظور ارتقای همکاری‌ها و محافظت در برابر تأثیرات منفی جهانی‌شدن عمل نماید. همچنین این نهاد می‌تواند به کشورهای عضو برای بهبود قابلیت رقابت جهانی آن کمک کند. از منظر کارگزاری علاوه بر انگیزه دولت‌ها، ظرفیت‌های خوب بخش

^۱. SEATO

^۲. CENTO

خصوصی ج.ا.ایران و کشورهای همسایه، از نظر انگیزه و هدف نیز هم تکمیلی اقتصادی در برخی بخش‌های اقتصادی، انطباق فرهنگی و اجتماعی جوامع کشورهای عضو، کنشگری همگرایانه سیاسی دولت‌ها و واکنش مؤثر منطقه‌ای به فرایند جهانی‌سازی، تبیین اتحادیه اقتصادی اوراسیا مبتنی بر منطقه‌گرایی نوین را قابل درک می‌کند.

۱. تحریم، اهداف و مدل‌های آن

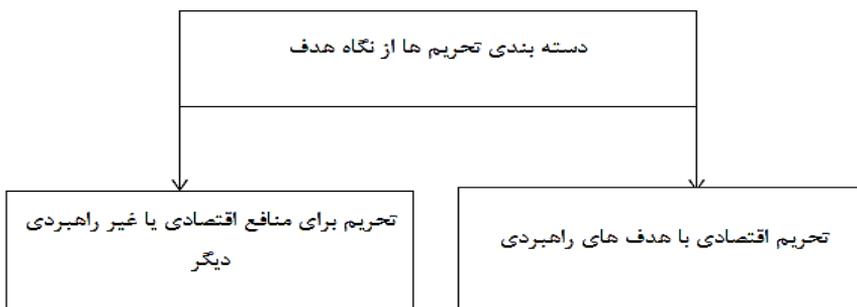
در عرصه بین‌المللی در جهان امروز، تحریم فعالیتی است که به وسیله یک یا چند بازیگر بین‌المللی به عنوان مجری تحریم، علیه یک یا چند کشور دیگر به عنوان هدف تحریم، به منظور مجازات این کشورها، با اهداف محروم ساختن آن‌ها از انجام برخی مبادلات یا وادار ساختن آن‌ها به پذیرش هنجارهایی معین و مهم از دید مجریان تحریم، اعمال می‌شود. در اینجا منظور از «مجری تحریم» کشوری یا گروهی بین‌المللی است که نویسنده سناریوی تحریم باشد، هرچند ممکن است در اعمال محاصره بیش از یک کشور شرکت داشته باشد و منظور از «هدف» کشور یا کشورهایی است که هدف اصلی تحریم واقع می‌شوند؛ اما تحریم‌های اقتصادی، هرگونه اعمال محدودیتی است که بر تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی کشور هدف، در راستای وادار ساختن به تغییر سیاست یا نظام سیاسی یا نابودی ملتی و مانند آن‌ها وضع می‌شود. (مرزبان و استاد زاد، ۱۳۹۴: ۴۴)

هدف از تحریم اقتصادی. یکی از اهداف تحریم‌های اقتصادی تغییر رفتار کشور مورد تحریم به دلایل مربوط به روابط خارجی است. تحریم‌های اقتصادی معمولاً به عنوان ابزاری در تعقیب سیاست خارجی به کار می‌روند. این گونه استدلال می‌گردد که هدف جنگ اقتصادی این است که تا حد امکان به اقتصاد دشمن خسارت وارد نماید. به نظر داکسی^۱ تحریم‌های اقتصادی اقدامات منفی محسوب می‌گردند که درصدد تأثیرگذاری بر رفتار کشور از طریق تهدید و در صورت ضرورت، تحمیل مجازات به منظور عدم رعایت قانون هستند. به همین دلیل تغییر رفتار جمهوری اسلامی ایران باهدف قرار دادن نقطه آسیب‌پذیر آن یعنی صنعت نفت، به عنوان یکی از شاخص‌های مؤثر از طرف آمریکا مورد استفاده قرار گرفته است. از اهداف دیگر تحریم‌های اقتصادی می‌توان به هدف بی‌ثباتی کشور از طریق فشارهای اقتصادی اشاره کرد. بررسی سوابق تحریم‌ها مبین این نکته است که در اکثر موارد،

^۱. Doxy

تحریم‌های اقتصادی تأثیر اقتصادی فراوانی برجا گذاشتند؛ اما موفقیت سیاسی آن‌ها چندان قابل توجه نبوده است (علیخانی، ۱۳۸۰: ۴۲).

نمودار ۱. تحریم‌ها از نگاه هدف

منبع: (عزتی و سلمانی، ۱۳۹۳: ۱۵۲).

با توجه به نمودار شماره ۱ تحریم برای هدف‌های راهبردی، بیشتر جایگزین گزینه جنگ می‌شود و هزینه اقتصادی آن از جنگ، کمتر است و برای تحریم‌کنندگان توجیه دارد. با نگاهی دیگر، تحریم‌ها را به اقتصادی و غیراقتصادی دسته‌بندی می‌کنند. تحریم‌های غیراقتصادی پیش از تحریم‌های اقتصادی آغاز می‌شود و هدف آن ترغیب کشور هدف به تغییر سیاست است (عزتی و سلمانی، ۱۳۹۳: ۱۵۲).

انواع مدل‌های تحریم؛ مدل انقلابی. در این مدل تحریم‌ها، نظام سیاسی را به حدی تضعیف می‌کند که راه برای فروپاشی آن هموار می‌گردد. در واقع در این روش کشور یا نهاد تحریم‌کننده بدون استفاده از تجهیزات و جنگ‌افزار به دنبال تغییر نظام حاکم بوده و با استفاده از ابزار «نرم» براندازی را دنبال می‌کنند. مدل انقلابی تحریم مهم‌ترین و اصلی‌ترین هدف برای مبدعان آن در مواجهه با کشورهایی است که در چارچوب گفتمان حاکم نظام بین‌الملل مدنظر آن‌ها حرکت نمی‌کنند (مکیان و زنگی‌آبادی، ۱۳۹۵: ۴۹).

مدل اشکلک^۱. در قالب این مدل، هزینه‌هایی که از سوی تحریم‌کنندگان بر کشور تحت تحریم بار می‌شود، به حدی است که آن کشور بر مبنای منطق هزینه – فایده وادار به تغییر

^۱. model eshkolk

رویکردها و سیاست‌های خود می‌گردد. این مدل برای کشورهایی که از زیرساخت‌های قوی و کارآمد برخوردار نیستند، چالش‌زا است (یعقوبی زنجانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶).

مدل تکاملی که طبیعتاً اثرگذاری آن فرایندی است. در این مدل، ترکیبی از چماق و هویج برای اثرگذاری بر رفتار دولت تحریم شده به کار گرفته می‌شود تا به تدریج تغییرات مورد نظر در رفتار آن‌ها ظاهر شود (مکیان و زنگی‌آبادی، ۱۳۹۵: ۴۹). در این مدل که به نوعی ترکیبی از دو مدل مذکور است. رویکرد براندازی و تغییر و همراهی و کمک به صورت هم‌زمان و بنا به اقتضا کشور یا نهاد تحریم‌کننده در دستور کار قرار می‌گیرد. فشار از بالا و از طرفی با کمک و استفاده از ابزارهای مختلف مانند رسانه خود را صلح‌طلب و مدافع حقوق بشر معرفی کردن از جمله راهکارهای اجرای این مدل است.

اثرات تحریم بر تجارت ایران. به‌طور کلی تجارت، مستقل از موضوع آن (گروه کالا یا خدمات مورد معامله) دارای چهار مرحله است که عبارت‌اند از: مرحله اول: توافق معامله و انعقاد قرارداد؛ مرحله دوم: انتقال وجوه کالای موضوع معامله؛ مرحله سوم: حمل و نقل کالا؛ و مرحله چهارم: بهره‌برداری و خدمات پس از فروش.

با توجه به درگیری نهادهای مالی در مرحله پرداخت وجوه، این مرحله در بخش تحریم‌های مالی و سرمایه‌گذاری قرار می‌گیرد. همچنین تحریم‌های مرتبط با مرحله انتقال کالا، در بخش تحریم‌های حمل و نقل لحاظ خواهد شد؛ لذا در بررسی تحریم‌های تجاری، عمدتاً به مراحل معامله و انعقاد قرارداد و همچنین بهره‌برداری و خدمات پس از فروش پرداخته می‌شود. به‌طور کلی در مورد نحوه برخورد کشورهای تحریم‌کننده با متخلفان از تحریم‌های تجاری می‌توان گفت کشورهای متخاصم در مرحله توافق مبادله از دو رویکرد نرم و سخت برای مقابله استفاده می‌کنند. در رویکرد نرم، با اعمال سیاست‌های تهدیدآمیز، مانند بدنام کردن ایران در فضای بین‌المللی، تهدید شریک تجاری به تحریم و... ریسک تجاری با ایران را افزایش می‌دهند. همچنین با سیاست‌های تشویقی، مانند اعطای وام و واگذاری پروژه به شرکت‌هایی که تجارتشان را با ایران قطع می‌کنند، آن‌ها را از انجام دادن تجارت با ایران باز می‌دارند. در رویکرد سخت، شرکت‌هایی که با ایران تجارت داشته باشند مورد مجازات قرار می‌گیرند (سمیعی نسب، ۱۳۹۳: ۱۲۰). البته مبحثی به نام تحریم‌های ثانویه^۱ نیز در این فرایند وجود دارد. تحریم‌های ثانویه، تحریم‌هایی هستند که به صورت فراسرزمینی، بر نهادها و اشخاصی غیر از کشور هدف اعمال شده و این نهادها و اشخاص را به دلیل انجام معامله با

^۱. Secondary Sanctions

کشور هدف تحریم، مجازات می‌کنند. معمولاً این نوع مجازات در قالب ممنوعیت از دسترسی به بازار مجری تحریم خود را نشان می‌دهد که ناقض تعهدات بین‌المللی کشورهاست.

تحریم‌های آمریکا علیه ایران در گذر تاریخ. در سال ۱۳۵۹ دولت آمریکا پس از آنکه تمامی راه‌های سیاسی و نظامی ممکن برای واداشتن ایران به آزادسازی گروگان‌هایش^۱ در تهران را تجربه کرد، حربه تازه‌ای به نام تحریم اقتصادی را علیه جمهوری اسلامی ایران به کار گرفت و در روز اول خرداد ۱۳۵۹ رسماً آغاز آن علیه ایران را اعلام نمود. این تحریم‌ها همچنان پس از گذشت بیش از ۴۰ سال ادامه دارد. ایالات متحده تنها در حدفاصل پیروزی انقلاب تا ۱۳ آبان ۵۸ (تسخیر لانه جاسوسی) یعنی کمتر از یک سال، ایران را تحریم نکرده و پس از آن به‌نحاه مختلف تحریم علیه ایران را گسترش و ادامه داده است.

به طور کلی تحریم‌های آمریکا به همراه کشورهای دیگر علیه جمهوری اسلامی ایران را می‌توان به ۶ دوره اصلی تقسیم بندی نمود که هر یک دارای ویژگی‌های خاص خود هست: دوره ابتدایی گروگان‌گیری ۱۹۷۹-۱۹۸۱؛ دوره جنگ ایران و عراق ۱۹۸۱-۱۹۸۸؛ دوره بازسازی ۱۹۸۹-۱۹۹۲؛ دوره کلینتون «مهار دوجانبه»^۲ ۱۹۹۳-۲۰۰۱؛ پس از واقعه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و؛ پس از قطعنامه شورای امنیت از سال ۲۰۰۶ تاکنون. به‌رغم آنکه تحریم‌ها در این ادوار هر بار به شکل تازه‌ای مطرح و اعمال شده ولی نتوانسته به اهداف خود (از سقوط نظام گرفته تا دست برداشتن از برنامه‌های صلح‌آمیز هسته‌ای) دست یابد (اسماعیلی، ۱۳۸۷: ۵۶).

۲. ماهیت، اهمیت، اهداف و اولویت‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا

ماهیت اتحادیه اقتصادی اوراسیا. در مقدمه سند تأسیس اتحادیه آمده است که شکل‌گیری این نهاد به‌منظور تضمین پیشرفت اقتصادی از طریق اقدامات مشترک، حل مشکلات اقتصادی کشورهای عضو در مسیر دستیابی آن‌ها به توسعه اقتصادی پایدار، مدرن‌سازی فراگیر و تقویت قابلیت رقابت اقتصادی کشورهای عضو در چارچوب اقتصادی جهانی است. می‌توان گفت اتحادیه اقتصادی اوراسیا نتیجه یک سلسله تحولات در جهت

^۱ موضوع به ماجرای تصرف سفارت آمریکا در تهران توسط دانشجویان مشهور به پیرو خط امام در ۱۳ آبان سال ۱۳۵۸/ش اشاره دارد.

^۲ Dual containmen

ایجاد یک مکانیسم نهادی برای همکاری‌های اقتصادی میان دولت‌های عضو است. مبتنی بر ارزیابی‌های اولیه اتحادیه در تحقق اهداف اولیه خود مبنی بر جذاب ساختن بازار داخلی‌اش برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی و ایجاد شبکه‌ای از موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد با سایر کشورها و مناطق از جمله با اتحادیه اروپا و چین توفیق نسبی داشته است. این اتحادیه رشد مثبت در تجارت و سرمایه‌گذاری مشترک را از زمان تأسیس تاکنون به خود دیده و کشورهای عضو اتحادیه به سبب توزیع نیروی کار در گذشته از هم تکمیلی اقتصادی برخوردارند. مهم‌ترین مأموریت و وظیفه اتحادیه ایجاد اصلاحات معنادار و کمک به دولت‌های عضو برای کشف و بهره‌برداری از پتانسیل‌های اقتصادی‌شان است (economic.mfa.ir/portal/NewsView). دیدگاه‌های عمدتاً اروپایی و غربی از آن روی که یکپارچگی فضای پسا شوروی را محور آرزوهایی می‌دانند که روسیه در سر می‌پروراند، تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیا را به هدف بازنمایش قله این تلاش‌ها در جهت گردآوردن همسایگان روسیه تحت رهبری مسکو تعریف می‌کنند. اروپاییان معتقدند که این اتحادیه می‌تواند موجب گسترش گفت‌وگوهای روسیه - غرب فراتر از نهادهای پس از جنگ سرد باشد (Dobbs, ۲۰۱۵:۳).

اهمیت ارتباط با اتحادیه اقتصادی اوراسیا برای توسعه اقتصادی ایران. اتحادیه با ۲۰ میلیون کیلومتر مربع مساحت، جمعیت ۱۸۵.۵ میلیون نفری را در سال ۲۰۲۴ در خود جای داده است که این میزان ۲.۳ درصد از جمعیت جهان را شامل می‌شود. این اتحادیه تولیدکننده اول نفت جهان با مقدار ۶۱۱.۷ میلیون تن در سال (۱۴.۵ درصد)، رتبه دوم تولید گاز جهان با مقدار ۸۱۸ میلیون مترمکعب در سال (۲۰.۳ درصد)، رتبه چهارم تولید برق جهان با ۱۳۳۵ میلیون کیلووات/ساعت در سال (۴.۷ درصد)، ۸۴۰ میلیون تن فولاد در سال (۴.۳ درصد)، ۵۷.۵ میلیون تن چدن در سال (۴.۳ درصد)، رتبه پنجم در تولید غلات و حبوبات (۵.۵ درصد) با ارزش ۱۳۵ میلیارد دلار را به خود اختصاص داده است (eaeunion.org/?lang=en#about). صادرات کشورهای عضو بیشتر در حوزه انرژی، کود، کالاهای اساسی مصرفی نظیر گوشت و غلات، محصولات کشاورزی، آهن و فولاد و آلومینیوم، ماشین آلات، تجهیزات الکترونیک، وسایل نقلیه، دارو و تجهیزات پزشکی است. حجم تجارت ایران با اتحادیه در سال ۲۰۲۳، ۳.۸ میلیارد دلار بوده است (trademap.org). از طرفی طبق ماده ۴۸ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران، دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط موظفاند اقدامات لازم را از طریق توسعه فعالیت‌های تجاری و

ایجاد زیرساخت‌ها و پیمان‌های اقتصادی و پولی لازم با کشورهای طرف تجاری و هدف به‌ویژه کشورهای منطقه به عمل آورند.

آنچه وضعیت کشور ثالثی مانند ایران را در اتحادیه دقیق‌تر می‌کند مفهوم بازارهای مشترک و رژیم‌های تنظیم‌کننده مقررات برای این بازارها است. مسئله بسیار مهم در کلیت تعاملات ژئواکونومیک^۱ با این اتحادیه‌ها یا هر اتحادیه اقتصادی دیگر، مسئله قوانین گمرکی و یکسان‌سازی سطوح تعرفه‌ای بین اعضای اتحادیه‌های اقتصادی است. از آن روی که یکی از گام‌های مهم تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا توجه به اصل اتحادیه گمرکی اوراسیا بود، لزوم تنظیم قوانین گمرکی و محاسبه ضریب هزینه‌ها و منافع رعایت این قوانین مسئله‌ای بسیار ضروری است. در صورتی که تعرفه‌های گمرکی ما بالاتر از حد متناسب با تعرفه اتحادیه اقتصادی اوراسیا باشد شکل‌گیری تعاملات ژئواکونومیک با شکست مواجه می‌شود و اگر از حد متناسب پایین‌تر باشد در نهایت ابزارهای برتری اقتصادی را به دست رقیب بخشیده‌ایم. کار با قوانین گمرکی این اتحادیه می‌تواند ایران را به درخواست تعیین سطوح گمرکی مطلوب خود از رقبای اروپایی نیز سوق دهد (الهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲۲).

اهداف و اولویت‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا. مؤسسان اتحادیه اقتصادی اوراسیا تصمیم دارند که از آن‌یک سازمان بین‌المللی باهدف یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای بسازند که البته باید «شخصیت حقوقی بین‌المللی» پیدا کند؛ در حقیقت این اتحادیه تلاش خواهد کرد تا یک عنصر معنادار در معماری و ساختار اقتصادی جهان باشد. معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا نه فقط اصول کلی برای همکاری گسترده‌تر بین امضاکنندگان خود را تعیین می‌کند، بلکه حوزه‌های دقیقی را که همکاری در آن‌ها رخ می‌دهد نیز مشخص می‌کند. این مسئله از راه تعیین اولویت‌ها و تاریخ‌گذاری برای رسیدن به اهداف صورت می‌پذیرد. با تعیین این زمان‌ها، امضاکنندگان معاهده توافق کرده‌اند تا برای رسیدن به هدف طرح‌شده در اولویت‌ها، اقدام به حذف تمام موانع موجود فنی، مدیریتی و هرگونه مانعی کنند که بر سر راه تجارت آزاد قرار بگیرد (Chufrin, 2015: 4). مفهوم بازارهای مشترک^۲ در شناخت اولویت‌های اتحادیه بسیار مؤثر است. این بازارها، فضاهاى نوینی از یکپارچگی و تعامل بین دولت‌های عضو در اتحادیه اقتصادی اوراسیا هستند. تسهیل تجارت، ایجاد بازار مشترک بین کشورهای عضو، حذف تدریجی موانع گمرکی در داخل اتحادیه، برقراری تعرفه مشترک کشورهای عضو برای کشورهای خارج از اتحادیه، هماهنگ‌سازی تشریفات گمرکی،

^۱. Geoeconomics

^۲. Common Market

جابه‌جایی آزاد کالا، سرمایه‌گذاری، نیروی کار و خدمات در بین کشورهای عضو اوراسیا، ارائه خدمات در مرزهای اوراسیا، برقراری سیاست‌های مشترک در زمینه انرژی، صنعت، کشاورزی و وسایل نقلیه از جمله اهداف تأسیس این اتحادیه است (eurasia-expo.com/the-second-exclusive-exhibition)

ارکان این اتحادیه نیز در ماده ۸ (از بخش سوم) پیمان مشخص شده است که شامل شورای عالی اقتصادی اوراسیا^۱، کمیسیون اقتصادی اوراسیا^۲، شورای عالی بین‌دولتی اوراسیا^۳ و دیوان اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۴ است (docs.eaeunion.org/en). به صورت جمع‌بندی شده اهداف اعلامی اتحادیه شامل موارد زیر است: ایجاد شرایط لازم برای ثبات توسعه اقتصادی کشورهای عضو به منظور بهبود استاندارد زندگی اتباع کشورهای اتحادیه، برقراری بازار مشترک برای کالاها، خدمات، سرمایه و نیروی کار در داخل اتحادیه، مدرن‌سازی جامع، همکاری و رقابتی کردن اقتصاد کشورهای اتحادیه در اقتصاد جهانی (economic.mfa.ir/portal/NewsView).

۳. شاخص‌های تجاری اتحادیه اقتصادی اوراسیا

بر اساس جدول زیر در سال ۲۰۲۳ حجم تجارت خارجی اتحادیه اقتصادی اوراسیا برابر ۸۴۷/۶ میلیارد دلار و حجم واردت آن ۳۲۱/۲ میلیارد دلار بوده است. در جدول زیر برخی شاخص‌های تجاری کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا و حجم تجارت آن‌ها با جمهوری اسلامی ایران آورده شده است:

جدول ۱. شاخص‌های اقتصادی کشورهای عضو اتحادیه سال ۲۰۲۳

کشور	حجم واردات در سال ۲۰۲۳ (میلیارد دلار)	حجم صادرات در سال ۲۰۲۳ (میلیارد دلار)	حجم تجارت خارجی (میلیارد دلار)	جمعیت فعال کار (میلیون نفر)	حجم واردات از ایران در سال ۲۰۲۳ (میلیون دلار)	حجم صادرات به ایران در سال ۲۰۲۳ (میلیون دلار)
روسیه	۲۱۸	۴۲۹	۶۴۷	۹۳/۵	۹۰۰	۱۸۰۰
قزاقستان	۶۱	۷۸	۱۳۹		۲۱۸	۸۳
ارمنستان	۱۲	۸/۳	۲۰/۳		۵۹۷	۹۴
قرقیزستان	۱۲/۳	۳/۳	۱۵/۶		۴۰	۲۵

1. Supreme Eurasian Economic Council

2. Eurasian Intergovernmental Council

3. Eurasian Economic Commission

4. Court of the Eurasian Economic Union

۶۱	۱۹		۲۵/۷	۷/۸	۱۷,۹	بلاروس
۲۰۶۳	۱۷۷۴		۸۴۷/۶	۵۲۶/۴	۳۲۱,۲	جمع

Source: www.trademap.org

تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو اتحادیه. مطابق جدول ذیل، روسیه بیشترین و قرقیزستان کمترین حجم تجارت را با اعضای اتحادیه در سال ۲۰۲۳ داشته است. از سوی دیگر با بررسی آمارهای موجود در رابطه با میزان صادرات و واردات کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، می‌توان به این موضوع پی برد که این کشورها در چه بخش‌هایی دارای مزیت بوده و در چه بخش‌هایی نیاز بیشتری به واردات دارند.

جدول ۲. تجارت درون منطقه‌ای کشورهای عضو اتحادیه در سال ۲۰۲۳

کشور	ارمنستان	بلاروس	قزاقستان	قرقیزستان	روسیه	اتحادیه اوراسیا	کشور صادرکننده
ارمنستان	-	۹۱	۷۱	۲۷	۳۳۰۰	۳۴۸۹	
بلاروس	۸۹	-	۷۵۶	۷۶	۲۰۰۰	۲۹۲۱	
قزاقستان	۳۳	۱۵۳	-	۱۰۰۰	۹۷۰۰	۱۰۸۸۶	
قرقیزستان	۰/۴	۲۷	۴۵۵	-	۷۴۶	۱۲۲۸.۴	
روسیه	۳۸۰۰	۲۵۰۰	۱۶۰۰۰	۲۱۰۰	-	۲۴۴۰۰	
اتحادیه اوراسیا	۳۹۲۲.۴	۲۷۷۱	۱۷۲۸۲	۳۲۰۳	۱۵۷۴۶	ارقام به میلیون دلار	

Source: www.trademap.org

۴. الزامات تجاری و اقتصادی ایران در همکاری با اتحادیه اقتصادی اوراسیا

ایران با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک خود، می‌تواند نقش تأثیرگذاری در منطقه داشته باشد. همچنین ایران کشوری سرشار از منابع غنی نفت و گاز است و به جهت قرارگرفتن در بهترین موقعیت حمل‌ونقلی، یعنی بین دو دریای خزر و خلیج فارس و موقعیت حمل‌ونقل شرق به غرب (جاده نوین ابریشم) و خط کمربند چین (خط افغانستان، تاجیکستان، قرقیزستان، چین و ایران) می‌تواند مسیر مناسبی برای انتقال کالاهای کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا باشد. زیرساخت‌های حمل‌ونقل و بنادر و فرودگاه‌ها، ارتباط بین کشورهای منطقه را بدون مزاحمت نیروهای خارج از منطقه از اقیانوس آرام تا اقیانوس

اطلس را در محور طولی و ارتباط کل منطقه را با جنوب (خلیج فارس و دریای عمان و اقیانوس هند) از طریق خاک ایران فراهم می‌سازد.

کریدور شمال و جنوب بین «ایران و روسیه»، «ایران و هند» با گذر از دریای خزر، قلمرو ایران را به آب‌های آزاد فراهم می‌سازد و اروپا را به خلیج فارس و اقیانوس هند متصل می‌کند؛ بنابراین نقش کریدور بودن ایران جهت انتقال نفت و گاز آسیای مرکزی و قفقاز به‌عنوان دومین قطب انرژی جهان، اهمیت حضور ایران در منطقه خلیج فارس را افزایش داده است (eurasia-expo.com/the-second-exclusive-exhibition-of-eurasia). ضرورت دارد ج.ا.ا برای گسترش برنامه‌های همکاری‌جویانه با اقتصاد کشورهای اتحادیه اوراسیا، به‌سوی هماهنگ‌سازی ساختارهای اقتصادی خود با مدل‌های اقتصادی رایج در دنیا بپردازد. نخستین مسئله که در تحولات ژئواکونومیک دنیا مدنظر قرار می‌گیرد، مفهوم‌بخش خصوصی فعال در بدنه حرکت‌های اقتصادی دولت‌ها است. بخش خصوصی هماهنگ با خواست‌های رقابت‌جویانه دولت، می‌تواند آستانه ورود ایران به همکاری‌های اقتصادی با اتحادیه اقتصادی اوراسیا را هموارتر سازد (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۰).

یکی از ابزارهای مهم دیگر ایران در این زمینه برخورداری از زیرساخت‌های تولید انرژی در کشور است. از آن روی که قزاقستان به عنوان تولیدکننده انرژی با مقام دوم در اوراسیا، به تعقیب هدف نوسازی زیرساخت‌های انرژی در این منطقه می‌پردازد؛ ایران می‌تواند در موقعیتی هم‌جوار یک بدیل کم‌هزینه‌تر برای تبادلات اقتصادی درزمینه انرژی منطقه اوراسیا باشد. این مشارکت ایران درزمینه انتقال انرژی، زمینه‌ساز کاهش هزینه‌های روسیه در همین موضوع نیز خواهد بود. اگرچه گاز پروم^۱ کنترل بخش اعظم انرژی را در این منطقه به دست دارد؛ اما مشارکت ایران در انتقال انرژی پس از اتمام مرزهای اوراسیا، می‌تواند تسهیل‌کننده سیاست‌های چند برداری کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا در موضوع انرژی باشد (مختاری و آدمی، ۱۳۹۶: ۲۱۰). چنانچه ایران بخواهد کالاهای صادراتی خود را به کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا عرضه بدارد، با مسئله بازارهای مشترک مواجه است که برای هر کالا تعریف شده و اهداف زمانی مشخصی را نیز برای آن‌ها تعیین کرده‌اند. اگرچه اصل عدالت یکسان برای جلوگیری از رخدادهایی همچون قیمت‌گذاری محصولات زیر ارزش بازار داخلی^۲ در رأس برنامه‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا قرار دارد؛ اما ایران به‌عنوان اقتصادی که جهت‌گیری بازار آزاد را انتخاب کرده می‌تواند بازارهای مشترک اوراسیا را

^۱.Gazprom

^۲. Dumping

بشناسد و طی یک دیپلماسی اقتصادی جهت حضور و عرضه کالاهای ایرانی در این بازارها نقش متناسبی بازی کند. (الهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲۲).

موافقت‌نامه تعرفه‌های ترجیحی. موافقت‌نامه تعرفه‌های ترجیحی^۱ و موافقت‌نامه تجارت آزاد^۲ می‌تواند با کاهش یا حذف موانع تعرفه‌ای (کاهش پایدار تعرفه‌های گمرکی) و نیز کاهش موانع غیرتعرفه‌ای (کاهش مجوزهای لازم برای صادرات و واردات) هزینه‌های فعالان اقتصادی برای دسترسی به بازار کشورها را کاهش دهد. جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان تنها عضو ناظر، عضویتش در اتحادیه اقتصادی اوراسیا ۲۶ دسامبر ۲۰۲۴ در کازان^۳ روسیه به امضای سران پنج کشور عضو این اتحادیه رسید. موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا در خرداد ۱۳۹۸ و در ۲ دی‌ماه ۱۴۰۳ لایحه مکمل آن در مجلس شورای اسلامی تصویب شد. موافقت‌نامه ترتیبات منطقه آزاد تجاری بین ایران و اتحادیه اوراسیایی، این فرصت را برای ایران فراهم کرد تا حجم معامله کالا در چارچوب منطقه تجارت آزاد را افزایش دهد. اجرای موافقت‌نامه موقت از ۵ آبان ۱۳۹۸ بر اساس فهرست امتیازاتی اعطایی دوجانبه کلید زده شد. به‌موجب این توافقنامه بیش از ۸۶۲ قلم کالا که عمدتاً در بخش‌های کشاورزی، دامی و صنعتی است، مشمول کاهش تعرفه گمرکی می‌شود و ایران برای ۵۰۲ قلم کالای صادراتی به اوراسیا تعهد تعرفه‌ای از این کشورها اخذ کرده است که در مجموع ۵۰ درصد کل صادرات را شامل می‌شود. در مقابل ایران نیز برای ۳۶۰ قلم کالای وارداتی از اتحادیه اقتصادی اوراسیا ۳۳ درصد تعرفه را کاهش داده است. این ۳۶۰ قلم کالا شامل ۲۶۲ کالای صنعتی و ۹۸ قلم کالای کشاورزی است (عسگری ارجنکی، ۱۴۰۰: ۴۲). بررسی‌ها نشان می‌دهد در طول مدت اجرای موافقت‌نامه موقت، مجموع واردات ایران از پنج کشور عضو این اتحادیه از ۱۳۳۵ میلیون دلار در سال ۱۳۹۸ به ۱۸۷۷ میلیون دلار در سال ۱۴۰۲ افزایش یافته است. همچنین صادرات ایران به این پنج کشور از ۷۹۶ میلیون دلار در سال ۱۳۹۸ به ۱۷۰۲ میلیون دلار در سال ۱۴۰۲ رسیده است. لذا در این بازه زمانی واردات ایران از کشورهای عضو اتحادیه ۴۰.۵ درصد و صادرات ۱۱۴ درصد رشد داشته است (گزارش دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۳: ۲).

1. Preferential trade agreement

2. Free Trade Agreement

3. Kazan

جدول ۳. عملکرد صادرات/ واردات ایران به / از کشورهای عضو اتحادیه در سال ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۳

عملکرد واردات ایران از کشورهای عضو اوراسیا			عملکرد صادرات ایران به اوراسیا و کشورهای عضو			کشور
کل اوراسیا			کل اوراسیا			
کالاهاى بدون تعرفه ترجیحی (بدون امتیاز)	کالاهاى مشمول تعرفه ترجیحی (با امتیاز)	کل واردات	کالاهاى بدون تعرفه ترجیحی (بدون امتیاز)	کالاهاى مشمول تعرفه ترجیحی (با امتیاز)	کل صادرات	سال
۷۶۲	۲۴۴	۱۰۰۶	۵۲۶	۸۱	۶۰۷	۱۳۹۰
۱۰۴۱۹	۵۵۷	۱۰۹۷۶	۶۸۶	۱۲۰	۸۰۵	۱۳۹۱
۹۰۵	۲۲۷	۱۰۱۳۲	۶۱۱	۷۳	۶۸۴	۱۳۹۲
۵۷۰	۳۱۶	۸۸۶	۴۷۸	۱۸۱	۶۵۹	۱۳۹۳
۴۶۰	۲۶۳	۷۲۳	۳۳۸	۱۰۱	۴۳۹	۱۳۹۴
۱۰۳۹۲	۵۱۷	۱۰۸۰۸	۴۲۳	۱۷۸	۶۰۱	۱۳۹۵
۲۸۳	۵۳۷	۸۱۹	۴۹۱	۲۰۵	۶۹۶	۱۳۹۶
۶۳۰	۸۶۹	۱۰۴۹۹	۴۳۵	۱۷۹	۶۱۵	۱۳۹۷
۳۸۲	۹۵۴	۱۰۳۳۵	۵۴۸	۲۴۸	۷۹۶	۱۳۹۸
۶۴۸	۴۵۲	۱۰۱۰۰	۶۱۷	۲۵۶	۸۷۳	۱۳۹۹
۱۰۳۱۸	۴۵۶	۱۰۷۷۴	۸۷۶	۲۸۹	۱۰۱۶۵	۱۴۰۰
۱۰۴۰۳	۳۷۹	۱۰۷۸۲	۱۰۳۳۴	۲۸۳	۱۰۵۱۷	۱۴۰۱
۱۰۱۷۹	۶۹۸	۱۰۸۷۷	۱۰۳۴۸	۳۵۴	۱۰۷۰۲	۱۴۰۲
۵۴۲	۳۰۸	۸۵۱	۷۳۴	۱۵۴	۸۸۷	۱۴۰۳

Source: trademap.org

چالش‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا. ناهمگونی شرایط اقتصادی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، نبود روابط و همکاری‌های بانکی متناسب با روابط تجاری، وابستگی و تأثیرپذیری شدید اقتصاد این کشورها از عوامل خارجی، ضعف کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا در زنجیره تأمین ایران، روسیه محور بودن اتحادیه اقتصادی اوراسیا، نبود راه‌ها و مسیرهای حمل‌ونقل مناسب، استفاده ابزاری روسیه از اتحادیه در برابر استقلال طلبی دیگر کشورهای عضو و بهره‌برداری از ظرفیت‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا در راستای منافع ملی و سیاسی تا تأمین منافع اقتصادی خود، تأثیرگذاری تنش‌های ژئوپلیتیک در حصول نتیجه، زیرساخت‌های اقتصادی، وابستگی به دلار، کوچکی حجم اقتصاد برخی از موانع و چالش‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا در مسیر رسیدن به اهداف خود است.

اما همان‌گونه که تبیین شد گستردگی جغرافیایی و جمعیت زیاد، وجود منابع زیرزمینی، ظرفیت‌های عظیم در حوزه کشاورزی، منابع فسیلی، زیرساخت‌های حمل‌ونقل ریلی، هم‌جواری با ایران، داشتن اشتراکات فرهنگی با ایران، وجود مرز جغرافیایی با چین، عضویت در دیگر

سازمان‌های منطقه‌ای مانند شانگهای، هم‌تکمیلی و همپوشانی اقتصادی ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا و... از جمله نقاط فرصت هستند. مبتنی بر آمارهای ذکرشده در بالا، پرواضح است ارتباط ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا نقش مؤثری در رشد اقتصادی ایران بر جای خواهد گذاشت؛ البته تحقق این امر ملزوماتی دارد که حمایت دولت از بخش خصوصی توانمند و توسعه و تکمیل ظرفیت‌های حمل‌ونقل و ثبات قوانین در حوزه تجارت و گمرک از آن جمله‌اند. هرچند استفاده از تجربیات دیگر کشورها در مواجهه با تحریم‌های ایالات متحده آمریکا نیز می‌تواند به‌عنوان یک اقدام مقایسه‌ای مورد توجه قرار گیرد.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

همان‌طور اشاره شد پژوهش کاربردی بوده که با روش تلفیقی و با رویکرد توصیفی - استنباطی و تحلیل محتوا به بررسی فرضیه می‌پردازد. در این پژوهش روش‌های گردآوری داده‌ها در ابتدا میدانی و اسنادی بود. به این صورت که به‌صورت مفصل و دقیق اسناد مربوط به موضوع تحقیق موجود در منابع معتبر علمی مورد بررسی و کنکاش قرار گرفت. همچنین با پژوهشگرانی که قبلاً در این زمینه کار کرده و یا سابقه کار اجرایی مرتبط داشتند نشست‌هایی برگزار و اطلاعات مناسبی جمع‌آوری شد. از داده‌های جمع‌آوری‌شده میدانی و اسنادی و نشست‌های با متخصصین، از طریق تحلیل محتوا موارد دارای بیشترین ارتباط با موضوع پژوهش مشخص شدند. سپس این موارد از طریق پرسش‌نامه در دسترس جامعه آماری قرار داده شد. جامعه آماری در این پژوهش شامل مدیران و کارشناسان دستگاه‌های اجرایی مرتبط، اعضای هیئت‌علمی و متخصصان دانشگاهی و نخبگان و فعالان بخش خصوصی بودند. مبتنی بر ویژگی‌های تعیین‌شده، حجم جامعه آماری بر اساس بررسی به‌عمل‌آمده حدود ۱۲۰ نفر بود که به علت محدود بودن جامعه آماری از روش نمونه‌گیری تمام‌شماری استفاده شد. در ادامه پرسش‌نامه توزیع و درنهایت ۹۲ عدد جمع‌آوری و به دست محقق رسید. محتوی پرسش‌نامه‌ها استخراج و با به‌کارگیری آزمون‌های دوجمله‌ای برای شناسایی فرصت‌ها و آزمون طی یک نمونه‌ای برای بررسی شدت و میزان مطلوبیت هرکدام از آن‌ها با استفاده از نرم‌افزار اس پی اس^۱ ۲۶ پرداخته شد.

^۱. spss

جدول ۴. آمار توصیفی ویژگی‌های جمعیت شناختی

متغیر	گروه	فراوانی	درصد
سن	۶۰-۵۰	۱۹	٪۲۱
	۵۰-۴۰	۳۳	٪۳۶
	۴۰-۳۰	۲۶	٪۲۸
	۳۰-۲۰	۱۴	٪۱۵
تحصیلات	دکتری	۲۷	٪۲۹
	کارشناسی ارشد	۵۱	٪۵۵
	کارشناسی	۱۴	٪۱۵
سابقه کاری	بیشتر از ۲۰ سال	۷	٪۸
	۱۵ تا ۲۰ سال	۲۵	٪۲۷
	۱۰ تا ۱۵ سال	۲۷	٪۲۹
	۶ تا ۱۰ سال	۱۴	٪۱۵
	۵ سال و کمتر	۱۹	٪۲۱
موقعیت سازمانی	سایر	۹	٪۱۰
	مدیر اجرایی	۴۰	٪۴۳
	سیاست‌گذار	۷	٪۸
	فعال اقتصادی	۱۴	٪۱۵
	دانشگاهی	۲۲	٪۲۴
جنسیت	زن	۳۱	٪۳۴
	مرد	۶۱	٪۶۶

لازم به توضیح است برای روایی پرسش‌نامه از روایی محتوا بهره گرفته شد. جهت بررسی شاخص روایی محتوا از روش والتز و باسل^۱ استفاده شده است. به این صورت که متخصصان «مربوط بودن»، «واضح بودن» و «ساده بودن» هر گویه را بر اساس یک طیف لیکرتی ۴ قسمتی مشخص می‌کنند. برای این تحقیق از ۱۵ نفر از دانشجویان دکتری و اساتید مرتبط جهت بررسی روایی محتوایی استفاده و پرسش‌نامه در اختیار این افراد قرار گرفت. برای تمامی سؤالات پرسش‌نامه شاخص روایی محتوایی شامل سی وی آر^۲ (بالتر از ۰/۴۹) و سی

^۱. Waltz & Bausell

^۲. CVR

وی آی^۱ (بالتر از ۰/۶۰) از مقدار مجاز بالاتر شد. همچنین به‌منظور تعیین پایایی پرسش‌نامه‌ها، ابتدا ۱۵ نفر از جامعه آماری انتخاب و پرسش‌نامه در اختیار آن‌ها قرار گرفت و سپس از روش آلفای کرونباخ^۲ جهت تعیین پایایی استفاده گردید.

شناسایی نقاط فرصت و ارزیابی میزان و شدت نقاط فرصت شناسایی‌شده

از بین همه مواردی که در گام اول شناسایی و در پرسش‌نامه در اختیار افراد قرار گرفت از طریق آزمون‌های دوجمله‌ای، ۳۵ گزاره زیر بعنوان فرصت تعیین شد^۳: ایجاد بستر مناسب برای توسعه دیپلماسی اقتصادی، ایجاد پیمان‌های پولی دوجانبه، توسعه نگاه منطقه‌ای و آسیایی، ایجاد بستر برای همکاری بیشتر با سازمان همکاری شانگهای، توجه ویژه دوباره به دریای خزر، توسعه همکاری کشورهای مستقل با یکدیگر، تأثیرگذاری گستره جغرافیایی ابرقاره اوراسیا، ظرفیت تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو اتحادیه، امکان افزایش همکاری کشورهای تحت تحریم، استفاده از ظرفیت حوزه‌های گردشگری و صنایع ساختمان‌سازی، بازار مصرفی واحد با بیش از ۱۸۰ میلیون مصرف‌کننده، منابع طبیعی وسیع در قلمرو اتحادیه (تأمین بخش مهمی از مواد معدنی جهانی)، وجود میراث زیرساخت‌ها، شهرک‌های بزرگ صنعتی و نیروی انسانی ماهر، افزایش وزن و نفوذ منطقه‌ای ایران، وجود اتحادیه در منطقه ژئواستراتژیک بسیار مهمی بین شرق و غرب و در میان اتحادیه اروپا، چین، هند، آسیای میانه و غربی، امکان تبدیل‌شدن اتحادیه اقتصادی اوراسیا به یک تأمین‌کننده مواد اولیه، کالاها و خدمات در جهان، امکان تبدیل‌شدن اتحادیه اقتصادی اوراسیا به یک مرکز مالی جهانی، منطقه اقتصادی توسعه یافته با وضعیت مطلوب سرمایه‌گذاری، امکان تبدیل‌شدن اتحادیه اقتصادی اوراسیا به یک کریدور حمل‌ونقل ترانزیت غرب به شرق، استفاده از تعرفه‌های ترجیحی، کاهش استفاده از دلار در مبادلات تجاری، افزایش فرصت‌های سرمایه‌گذاری و صادرات و تسهیل روابط اقتصادی با اعضای این اتحادیه، استفاده از ظرفیت بانک توسعه اوراسیا با هدف ایجاد جریان سودمند سرمایه‌گذاری دوطرفه، شغل زایی، خدمات و کالاها، انجام پروژه‌های مشترک در بخش غیرتجاری، تنوع بازار و تنوع منابع موجود در کشورهای عضو، توسعه روزافزون و تصاعدی تجارت خارجی نسبت به تجارت داخلی اتحادیه اقتصادی اوراسیا، سوآپ نفتی مشترک با کشورهای عضو اتحادیه

^۱. CVI

^۲. Cronbach's alpha

^۳. به‌دلیل جلوگیری از مطول شده مطالب، از ذکر جداول و تجزیه و تحلیل داده‌ها در متن خودداری شد.

اقتصادی اوراسیا، تسهیل شرایط فروش نفت ایران با توجه جایگاه ویژه اتحادیه اقتصادی اوراسیا در بازار نفت جهان، باز فعال‌سازی زمینه‌های تاریخی و فرهنگی مشترک ایران با کشورهای عضو اتحادیه، کاهش انزوای نهادی در منطقه با رویکرد توسعه همگرایی اقتصادی منطقه‌ای، وجود چین در کنار این منطقه و تأثیر عمیق چین در سازمان همکاری شانگهای، اشتراکات انرژی پایه با اقتصاد روسیه، ایجاد وابستگی متقابل از طریق عضویت در نهادها و اتحادیه‌های علی‌الخصوص اقتصادی منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای برای کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی کشور، شریک مهم بودن اتحادیه اقتصادی اوراسیا با اتحادیه اروپا، ایجاد کانال مالی و بانکی مستقل با اعضای اتحادیه اوراسیا، منافع سیاسی ناشی از رویکرد چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی و تأکید بر ارتباط با همسایگان و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، منافع اقتصادی ناشی از توسعه تجارت خارجی با تأکید بر ارتباط با همسایگان تسهیل شرایط تجاری.

در ادامه ضرورت داشت از بین ۳۵ فرصت شناسایی شده، مواردی که بیشترین مطلوبیت را داشتند انتخاب شوند. لذا از طریق آزمون تی یک نمونه‌ای، گزاره‌های زیر تعیین شد^۱: ایجاد بستر مناسب برای توسعه دیپلماسی اقتصادی، امکان افزایش همکاری کشورهای تحت تحریم، استفاده از تعرفه‌های ترجیحی، توسعه نگاه منطقه‌ای و آسیایی، ظرفیت تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو اتحادیه، توسعه همکاری کشورهای مستقل با یکدیگر، ایجاد بستر برای همکاری بیشتر با سازمان همکاری شانگهای، سوآپ نفتی مشترک با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، کاهش استفاده از دلار در مبادلات تجاری، توجه ویژه دوباره به دریای خزر، تأثیرگذاری گستره جغرافیایی ابرقاره اوراسیا، توسعه روزافزون و تصاعدی تجارت خارجی نسبت به تجارت داخلی اتحادیه اقتصادی اوراسیا، ایجاد پیمان‌های پولی دوجانبه، منافع سیاسی ناشی از رویکرد چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی و تأکید بر ارتباط با همسایگان و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، تسهیل شرایط فروش نفت ایران با توجه جایگاه ویژه اتحادیه اقتصادی اوراسیا در بازار نفت جهان.

نتیجه‌گیری

باتوجه به تنوع بازار، تنوع منابع، ظرفیت‌های زیرساختی و هم‌تکمیلی اقتصادی موجود در کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، پیوستن به آن و توسعه تجارت با اتحادیه

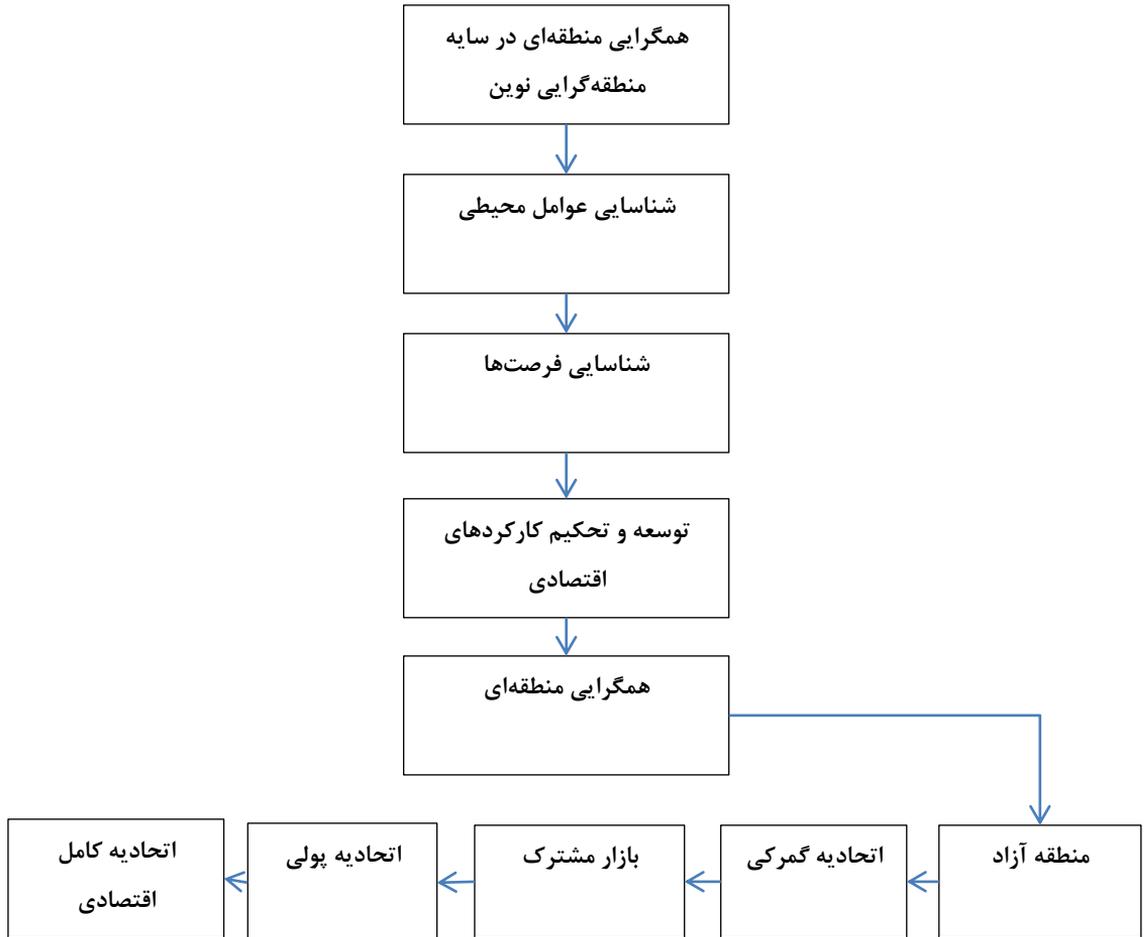
^۱. بدلیل جلوگیری از مطول شده مطالب، از ذکر جداول و تجزیه و تحلیل داده‌ها در متن خودداری شد.

ظرفیت‌های قابل توجهی برای اقتصاد ایران ایجاد می‌کند که می‌توان از این طریق بخشی از اثر تحریم‌ها را کاهش داد. بر اساس موافقت‌نامه منعقد، ایران از اتحادیه اقتصادی اوراسیا امتیازات گمرکی خاصی دریافت کرده و کشورهای این اتحادیه هم این امکان را خواهند داشت تا حجم صادرات خود به ایران را افزایش دهند. همچنین ایران می‌تواند با امتیازاتی که دریافت می‌کند، صادرات کالاهای خود به مقصد پنج کشور عضو اتحادیه را تا چند برابر افزایش دهد. به عبارتی همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند نقش مؤثری در عبور ایران از تنگناهای اقتصادی ایفا کند. لازمه تحقق این موضوع آن است که ج.ا.ا باید به سمت تولید آن دسته از محصولاتی برود که مزیت دارد، ساختارهای داخلی ایران باید با این رویداد مهم منطبق شود، تولیدات می‌بایست صادرات‌محور باشد و شبکه‌های تولید، توزیع و تجمیع کالا بایستی راه‌اندازی و شبکه‌های زیرساختی حمل‌ونقل را قوت بخشید.

در این پژوهش با توجه به بررسی‌های به‌عمل‌آمده و تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده از نمونه‌های آماری و برگرفته از نظرات افراد، در مجموع موارد ذکر شده در بخش تجزیه و تحلیل داده‌ها به‌عنوان فرصت‌های برگزیده (در سه سطح مطلوب، متوسط و ضعیف) ناشی از عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا برای کاهش تأثیرگذاری تحریم‌های اقتصادی ایالات‌متحده آمریکا شناسایی و تأیید شد.

بعد از نتایج آزمون تی یک نمونه‌ای برای بررسی میزان شدت نقاط فرصت، موارد زیر به ترتیب اولویت به‌عنوان فرصت‌های واجد بیشترین مطلوب شناخته شدند: ۱. ایجاد بستر مناسب برای توسعه دیپلماسی اقتصادی؛ ۲. امکان افزایش همکاری کشورهای تحت تحریم؛ ۳. استفاده از تعرفه‌های ترجیحی؛ ۴. توسعه نگاه منطقه‌ای و آسیایی؛ ۵. ظرفیت تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو اتحادیه؛ ۶. توسعه همکاری کشورهای مستقل با یکدیگر؛ ۷. ایجاد بستر برای همکاری بیشتر با سازمان همکاری شانگهای؛ ۸. سوآپ نفتی مشترک با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا؛ ۹. کاهش استفاده از دلار در مبادلات تجاری؛ ۱۰. توجه ویژه دوباره به دریای خزر؛ ۱۱. تأثیرگذاری گستره جغرافیایی ابرقاره اوراسیا؛ ۱۲. توسعه روزافزون و تصاعدی تجارت خارجی نسبت به تجارت داخلی اتحادیه اقتصادی اوراسیا؛ ۱۳. ایجاد پیمان‌های پولی دوجانبه؛ ۱۴. منافع سیاسی ناشی از رویکرد چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی و تأکید بر ارتباط با همسایگان و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و؛ ۱۵. تسهیل شرایط فروش نفت ایران با توجه جایگاه ویژه اتحادیه اقتصادی اوراسیا در بازار نفت جهان.

مدل خروجی پژوهش

منابع و مآخذ

فارسی

اسلامی گیلانی، محمدصادق (۱۳۹۲)، تحریم‌های اقتصادی یک‌جانبه و موازن حقوق بشری، مطالعه موری آمریکا و ایران، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه شهید بهشتی، استاد راهنما: محمدجعفر قنبری جهرمی.

اسماعیلی، بابک (۱۳۸۷) **شکست تروریسم‌های غرب علیه ایران**، تهران، انتشارات طه، ۱۳۸۷. الهی، ناصر، الهه معصوم زاده، ضیاءالدین کیاالحسنی و هادی عربی (۱۴۰۰)، بررسی آثار موافقت‌نامه تجاری بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر بخش‌های صادراتی صنعت و کشاورزی؛ **رهیافتی از مدل جاذبه، مدیریت، اقتصاد و حسابداری**، دوره ۱۱، شماره ۴۴.

براری ریکنده، خدایار و هاجر جرس‌شمس‌آبادی (۱۳۹۹)، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و چشم‌انداز آینده آن در پرتو همکاری با ایران، **فصلنامه مطالعات سیاسی**، دوره ۱۲، شماره ۴۷.

روبین تن، آلا (۱۳۹۸)، فرصت‌ها و چالش‌های عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا، **پنجمین همایش بین‌المللی نظام بین‌الملل، تحولات منطقه‌ای و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، دانشگاه علامه طباطبائی.

سرخیل بهنام (۱۳۹۷)، تحقق منطقه‌گرایی نوین از منظر سازه‌نگاری، **فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل**، دوره هشتم، شماره پیاپی ۳۰، صص ۱۹۷-۲۲۲.

سمیعی نسب، مصطفی (۱۳۹۳)، **دیپلماسی اقتصادی**، راهبرد مقابله با تحریم‌های اقتصادی در منظومه اقتصاد مقاومتی، **فصلنامه آفاق امنیت**، سال ۷، شمار ۲۵.

عزتی، مرتضی و یونس سلمانی (۱۳۹۳)، بررسی آثار مستقیم و غیرمستقیم تحریم‌ها در رشد اقتصادی ایران با تأکید بر بخش خارجی اقتصاد، **فصلنامه آفاق امنیت**، سال هفتم، شماره ۲۵، زمستان ۱۳۹۳.

عسگری ارجنکی، منصور (۱۴۰۰)، **موافقت‌نامه تجارت ترجیحی بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا**، تهران، انتشارات دریچه نو، چاپ اول زمستان ۱۴۰۰.

علیخانی، حسین (۱۳۸۰)، **تحریم ایران، شکست یک سیاست**، ترجمه محمدتقی نژاد، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی تهران.

کوزه‌گران، علی (۱۳۹۵)، **مشروعیت تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران از منظر موازن حقوق بشر**، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.

کولایی، الهه و بهاره سازمند (۱۳۹۰)، زمینه‌های درون‌نظری و برون‌نظری تحول در نظریه‌های منطقه‌گرایی، **دو فصلنامه پژوهش سیاست نظری (پژوهش علوم سیاسی)**، شماره ۹.

متقی، منوچهر، محمدرضا حافظ‌نیا، خسرو بوالحسنی و رضا روشنی (۱۳۹۸)، دغدغه‌های ژئوپلیتیکی مشترک و مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران و چین، **فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی**، دوره ۹، شماره ۳۴.

مختاری، مجید و علی آدمی (۱۳۹۶)، الزامات اقتصادی توسعه روابط ایران و عمان، **پژوهش‌های روابط بین‌الملل**، دوره ۱، شماره ۲۳.

مرزبان، حسین و علی حسین استاد زاد (۱۳۹۴)، تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر تولید و رفاه اجتماعی ایران: رهیافتی از الگوی رشد تعمیم‌یافته تصادفی، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال بیستم، شماره ۶۳.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اقتصادی (۱۴۰۳)، اظهارنظر کارشناسی درباره لایحه موافقت نامه تجارت آزاد بین ج.ا.ا و اتحادیه اقتصادی اوراسیا و کشورهای عضو آن، دوره دوازدهم، سال اول، شماره ثبت ۱۱۳، تاریخ چاپ ۱۴۰۳/۱۰/۰۲.

مکیان، سید نظام‌الدین و پروانه زنگی‌آبادی (۱۳۹۵)، تحریم‌ها و الزامات اقتصادی مقاومتی، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد مقاومتی.

میرفخرایی، حسن (۱۳۹۴)، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و الزامات ژئواکونومیک آن برای ایران، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۸، شماره ۳۲.

یعقوبی زنجانی، مونا، شقایق خطیب شاد و اصغر مشبکی اصفهانی (۱۳۹۹). بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی در دوران پسا برجام با رویکردی بر مدیریت جهادی. نشریه تخصصی پژوهش‌های پیشرفت و تعالی، دوره ۳، شماره ۲

لاتین

Chufrin Gennady (2015), Eurasian Economic Union: Undergoing a Durability Test, **Russian Analytical digest** No.170.

Courtney William (2015), Remarks on the Eurasian Economic union, **Central Asia economic**, papers No.12, the George Washington University.

Dobbs Joseph (2015), The Eurasian Economic Union: A bridge to nowhere? **European Leadership Network**.

Golam Mostafa, Monowar Mahmood (۲۰۱۸).Eurasian Economic Union: Evolution, challenges and possible future directions, **Journal of Eurasian Studies**, Volume ۹, Issue ۲, ۲۰۱۸, Pages ۱۶۳-۱۷۲.

Jones William (2014), Russia, Kazakhstan, Belarus Create Eurasian Economic Union, **Treaty on Historic Milestone**.

Khitakhunov A. Mukhamediyev B. Pomfret R (۲۰۱۷). Eurasian Economic Union: present and future perspectives. **Econ Change Reconstruct** 50, 59-77 (2017). <https://doi.org/10.1007/s10644-016-9182-1>.

Omidbakhsh.E (2018).iran and the Eurasian economic union;Barriers and opportunities for cooperation: iran and central Eurasia.institute for regional studies(IRS).

Katarina Brockova, Stanislav Mraz, L'udmila Lipkova (2016).Economic sanctions against Iran and their effectiveness / **Актуальні проблеми економіки**. - 2016. - № 8. - С. 22-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_.

<https://eaeunion.org>

<https://economic.mfa.ir>

<https://eurasia-expo.com>

<https://irica.gov.ir>

<https://rc.majlis.ir>

<https://trademap.org>